

YU ISSN 0027-8084

UDK 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXVIII/4—5

БЕОГРАД
1990.

Digitized by Google

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVIII (нова серија)

Св. 4—5 (1990)

САДРЖАЈ

Став САНУ о језику (уз расправу о језичким одредбама у уставу СР Хрватске)	197
Рад на осавремењавању наше правописне норме (МИТАР ПЕШИКАН)	200
Прилог дискусији о описним и односним придевима у српскохрватском језику (ИРЕНА ГРИЦКАТ)	214
Обликовање вокатива једине именичке I деκлинације у књижевним текстовима XX века (ВЛАДИМИР П. ГУДКОВ)	224
О нужности студиознијег приступа проучавању пасивних конструкција с трним партиципима (ВЛАДИМИР П. ГУДКОВ)	241
Један нарочити тип напоредних конструкција с придевским односним реченицама (ЉУБОМИР ПОПОВИЋ)	246
Фонолошка структура риме и неки аспекти њене реализације у поезији Десанке Максимовић (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	262
Рјечници језика писаца — велики задатак наше лексикографије (МИЛОРАД ДЕШИЋ)	288
Симетрија и асиметрија у антонимским релацијама (ДАНКО ШИПКА)	295
Из историје српскохрватског израза (ДРАГАНА МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ)	302
Још једном о творбеном статусу именица <i>баснодром</i> , <i>ракетодром</i> (ГАЛИНА ТИРТОВА)	309
Регистар	313
Садржај XXVIII књиге <i>Нашег језика</i>	330

Д. Мршевић-Радовић
(Филолошки факултет, Београд)

ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКОХРВАТСКИХ ИЗРАЗА

У чланку се даје историјат и анализира значење српскохрватских израза: *ићи од Понтија до Пилата и слати (кога) од попа до ковача*.

а) *Ићи од Понтија до Пилата*

1. У Речнику српскохрватскога књижевног језика Матице српске (даље РМС) израз *ићи од Понтија до Пилата* даје се са значењем „тражити, лутати за неким циљем, ићи од немила до недрага, обијати прагове“; у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука (даље РСАНУ) има значење „обраћати се многим, уз разне перипетије, безуспешно тражити помоћ, обавештење и сл.“ (п. *ићи*). Слично је и у словеначком језику (исп. *hoditi od Poncija do Pilata*, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*).

Име које се помиње у изразу носио је римски управитељ Јудеје (26—36. г. н.е.), *Pontius Pilatus*, за чије је управе, према Новом завету, Христ осуђен и разапет.

Ако упоредимо новозаветне текстове, ова епизода из Христовог живота једино је у *Јеванђељу по Луци* детаљније описана. Ми-слим да нам баш овај текст може пружити објашњење како се десило да у нашем фразеологизму име једне личности — Понтија Пилата, фигурира у функцији посебних имена двеју различитих особа.* То ће бити и одговор на питање како је настало ово фразеолошко значење.

2. У *Јеванђељу по Луци*, у Вуковом преводу, ово место гласи: „4. А Пилат рече главарима свештеничкијем и народу: ја не

* На ово нам је скренуо пажњу проф. Зоран Жилетић.

налазим никакве кривице на овом човјеку [Исусу] (. . .) 7. Разумјевши да је из подручја Иродова посла га Ироду, који такођер бијаше у Јерусалиму онијех дана. 8. А Ирод видјевши Исуса би му врло мило; јер је одавно жељео да га види, јер је много слушао за њега, и надаше се да ће видјети од њега неко чудо. 9. И пита га много које за што; али му он ништа не одговори. 10. А главари свештенички и књижевници стајаху, и једнако тужаху га. 11. А Ирод осрамотивши га са својим војницима, и наругаваши му се, обуче му бијелу хаљину, и посла га натраг Пилату" (Глава 23). У осталим јеванђељима, Понтије Пилат такође по вољи народа и свештеника доноси пресуду, мада до краја не утврђује Христову кривицу, али нема епизоде с Иродом.

Колико је ова епизода важна, показале се у нашој анализи.

3. Значење посматраног израза — „обраћати се многим, безуспешно тражити помоћ и сл.“, синонимно је значењима израза *ићи од немила до недрага* и *обијати прагове*. У фразеологизму *ићи од Понтија до Пилата* просторна одредба (од Понтија до Пилата) у функцији је интензификатора глаголског значења, и сам имперфективни глагол *ићи* означава радњу која се с прекидима врши (наставља). Свест о њеном „кумулирању“ резултира значењем „много *ићи*, ходати“ које има фразеологизам. У фразеологизму *ићи од немила до недрага* „безуспешност“ је поред понављања радње означене глаголом, мотивисана и „избором“ особа којима се учесник означене ситуације обраћа, односно амбијената у које ступа, а који је крајње неповољан по самог учесника. У изразу, пак, *ићи од Понтија до Пилата*, структура је само на изглед алогична, и питање мотивисаности мора се другачије објаснити, јер неће бити случајно што се име исте личности појављује у два засебна вида.

Прво, шта значи појава ових двају имена. Претпоставимо да се у изразу појави само једно од имена (истог референта) у обема позицијама (**ићи од Понтија до Понтија*, **ићи од Пилата до Пилата*); да би ова структура имала унутрашњу логику, морали бисмо носиоце ових имена интерпретирати као различите особе сличних (истих) особина, што би било блиско базном облику израза *ићи од једног до другог*. Међутим, како је реч о једном референту, то се мора претпоставити другачији базни облик који је мотивисао фразеолошко значење.

Друго, да је у обема позицијама експлицирано пуно име (Понтије Пилат), такође не би било услова за настанак фразеолошког значења, јер би ова одређеност била сметња за потенцијалну двоструку семантичку интерпретацију. Настанку израза погодује управо постојање оваквог библијског текста, који се може двојако тумачити, тј. у којем се прво поменуто име (Понтије) може, како је и у новозаветном тексту, али и не мора више доводити

у везу с другим (Пилатом), као име исте особе. И само тако, с једне стране, можемо схватити кретање учесника означене ситуације, као кретање између различитих особа (од једног до другог) и које има смисла; с друге стране, у време настанка израза, у свести говорника било је присутно и сазнање о јединству личности на основу библијског текста, али и свест о још једном „имплицитном“ учеснику у догађају. Јасно је да је то Ирод, тј. да је Христ пошао од Понтија до Ирода, и да га је Ирод „послао натраг“ Пилату, како стоји у Јеванђељу. На овај начин, јасно је представљено Христово кретање „у круг“ и затварањем круга мотивисано је значење „безуспешно“ (тражити помоћ, разумевање и сл.). Само захваљујући могућности овакве двоструке семантичке интерпретације, ова структура је могла постати фразеолошка и одржати се таква у језику.

Шта је допринело њеној фразеологизацији?

Мислим да више није смелост претпоставити да је постојао и неки популарни писани текст у којем се садржао опис ове епизоде из Христовог живота, и у којем је био употребљен овакав израз с конкретним описом Христовог пута од Понтија [Пилата преко Ирода] до [Понтија] Пилата, и да се он „наметнуо“ и у српскохрватском и у словеначком језику. Данас га, с оформљеним фразеолошким значењем и у поменутом облику, потврђују речници савременог језика. А да није прави синоним изразима с којима се обично у речницима наводи, мислим да смо у анализи показали.

б) Слати (кога) од попа до ковача

4. Има у српскохрватском језику још један израз сродног значења и на изглед прозрачне унутрашње структуре — *слати (кога) од попа до ковача*, са значењем, према РМС, „слати кога овамо-онамо, малтретирати кога“. Постоји такође и адвербијални израз *од попа до ковача* — „ријетко или раздалеко, н.п. што сашивено“ (НПосл Вуж, 291); исп. у грађи за Речник САНУ и: „Веле овако, када се швело пара, а ако су бодови велики и неједнаки, веле да су „од попа до ковача““ (Хрватски народни везови, 1908).

У базни облик израза *слати (кога) од попа до ковача* глагол *слати* улази са значењем „упућивати кога с каквим циљем, поруком и сл.“ (исп. РМС знач. 1). У овом изразу функцију интензификатора глаголског значења има као и у фразеологизму *ићи од Понтија до Пилата*, адвербијална просторна одредба (од попа до ковача) која има и самосталну фразеолошку употребу. Да бисмо објаснили одакле актуално значење глаголског израза, морамо га посматрати заједно с адвербијалним, који је вероватно његов ре-

дуковани облик. Циљ нам је да утврдимо како је базни облик мотивисао значење „с великим размацима, наретко, местимично” — према РСАНУ, које је и значење адвербијалног израза, а садржи се и у глаголском. Дакле, размотрићемо о каквом растојању је реч, како је настало значење „малтретирати (кога)” и шта заправо представљају на семантичком плану „поп” и „ковач” у овим изразима.

5. Етнографска грађа и литература о занатима која нам је била доступна, углавном потврђују да је већ почетком 20. века ковачки занат готово никаквог угледа и да спада међу сиромашка занимања. Како се десило да ковач, у ранија времена сматран божанством на земљи захваљујући свом дару да влада ватром попут бога,¹ изгуби углед, посебно је питање. Та давна времена су прошла, а наметнуо се, као и увек кад је реч о симболима, онај негативни аспект ковачке природе, више демонски него божански. О томе Чајкановић каже: „Ковачки занат, у већој мери него иједан други сматран је и код нас и код других индоевропских народа, за чаробан посао, а ковач за чаробника, у сваком случају за човека који је у вези с тајанственим, мрачним силама, над којима често има власт”. И даље: „У скаскама и веровањима често ћемо наћи да су ковачки занат измислила натприродна бића, и да га она упражњавају”.² Према њему, у нашој традицији, изумитељ ковачког заната је некад свети Сава, а некад и сам ђаво.

Познато је из литературе да се и „по варошима” и „по селима” овим занатом највише баве Цигани.³ По Чајкановићу, „они су и у стварности и у традицији представници те тајанствене вештине: у новогрчком и арнаутском реч за Циганина (типстос) значи и ковач”.⁴

Управо се овако интерпретира значење лексеме „ковач” у изразу од попа до ковача: „У нашега народа често Цигани раде као ковачи. . . Зато је у овој пословици ковач исто што Циганин” (п. ковач, знач. 1а, РЈАЗУ).

Прихватимо ли овакво тумачење, онда би разлика између друштвеног положаја попа и ковача, у време још живог ковачког заната могла представљати разлику између првог (главног и сл.) и последњег човека у селу, будући да је први важио за угледну личност, а други био на дну друштвене лествице. Да ли је ова разлика, која је свакако била праћена и просторним удаљењем, могла да мотивише значење које има адвербијални израз („с ве-

¹ Уп. Mircea Eliade, *Kovači i alkemičari*, Zagreb, 1982, стр. 26 и д.

² В. Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, Београд, 1973, стр. 406.

³ Станоје М. Мијатовић, *Занати и еснафи у Расини*, СЕЗБ књ. XLII, Живот и обичаји народни, књ. 17, Београд, 1928, стр. 209.

⁴ *Наведено дело*, стр. 407.

ликим размацама" и сл.), али и значење „слати кога овамо-онамо, малтретирати кога”?

Поставићу неколике претпоставке.

6. Прво, може се претпоставити да је између попа и ковача, као и у друштвеној хијерархији, постојао „посредник”, тј. да је базни облик претпостављао и друга лица која би такође учествовала у означеној ситуацији. У таквој синтагми — слати кога од попа ... преко ... до ковача, тј. слати кога од попа преко неких/ /многих ... лица до ковача, мотивисала би значење „слати кога на различита, многа и сл. места”, а тада би наш израз имао значење „слати од једног до другог”, „обијати прагове”, а изгубила би се обавезна семантичка компонента „растојање”, „размак”, што ни у којој интерпретацији није допустиво.

Могло би се такође претпоставити да у овој структури управо хијерархијски ниско постављена личност („ковач”, „Циганин”) представља и неадекватну особу којој не треба (нема значаја) ићи, будући да се тим одласком не може постићи жељени резултат. Тада би претпостављена базна синтагма имала значење „свесно, намерно упућивати кога на неадекватну личност (која не зна/не може и сл. помоћи”), а оваква синтагма мотивисала би значење „обмањивати кога” (погрешно га упућујући), што није сасвим исто као у посматраном изразу.

7. Остаје као могућа претпоставка и та, по којој су обе личности хијерархијски супростављене — и „на растојању”, и друштвеном и просторном које одговара њиховом статусу (нпр. угледно место — центар села / периферија и сл.), обе погодне да у означеној ситуацији буду потенцијално на услузи особи која се на њих упућује. Одакле онда значење „малтретирати кога”, шаљући га овамо-онамо?

Претпоставила бих да само упућивање на попа и на ковача не може се сматрати погрешним и да нема сумње у њихову компетентност, без обзира на негативан резултат такве акције, што је мотивисало наш израз. Могуће је да је ту постојао неки конкретан догађај који је заборављен. Поред растојања (између попа и ковача) које је имао да пређе, учесник означене ситуације изгледа да је био приморан да овај простор прелази у оба правца што би мотивисало значење „слати кога овамо-онамо”. С којим циљем?

Поред свих разлика између попа и ковача, мислим да се мора претпоставити и да постоји нешто што им је заједничко. Да бисмо то открили, морамо прво утврдити шта све може значити лексема „ковач”.

8. Занимљиво је да је у РСАНУ за ковач поред основног значења „онај који кује или обрађује гвожђе и друге метале” (знач. 1) унет и „назив за писара, резача шара, записа и ликова на стећ-

цима" (знач. 5, покр.) које је потврђено у Херцеговини (исп. Ј. Борјановић, Збирка речи из Босне, Херцеговине, Срема и Хрватске, 1904—1906 — РСАНУ). А да ово значење и није било тако ретко, сведочи, прво, К. Јиречек описујући надгробне каменове у Босни: „У Босни звали су се ови надгробни каменови „ками" или „билиг". Натписе и украсе израђивао је онде „ковач" (Историја Срба, II, Београд, 1952, 317); исп. и Војислав Ј. Ђурић, Уметност у Босни између јадранских градова и Србије, Историја српског народа, II, Београд, СКЗ, 1982, 370). Према њему, „на босанским стећцима ретки натписи одају имена клесара — или ковача, како су се сами звали, који су у 15. веку направили неке од најлепших примерака надгробних белега, као и писара који су састављали натписе".

Прегледајући *Зборник средњовековних натписа Босне и Херцеговине (I—IV)* Марка Вега⁵, пронашла сам да је у преко триста натписа из времена од 14—15. в. до краја 18. в. у 27 потписан „ковач". Како су текстови натписа објављени и на француском језику, утврдила сам да је у само једном натпису „ковач" преведено као *forgeron*, ковач у основном значењу речи (уп. натпис бр. 36 из Опличића, око 1447; *Ceci fut taillé par le forgeron Grubač*). У другим натписима означава се као ковач или онај који је секао камен (*tailleur de pierre*) или ко је начинио споменик; некад је ковач онај који „писа текст" (који усече слова, уклеса = ' = *grava*), а некад се прави разлика између онога који „пише" (вероватно саставља, одабира текст), и онога који „сече" (вероватно клеће натпис); понекад је означено да је текст „писао" граматик или поп, а некад се може претпоставити да је иста рука урезала натпис и обрадила камен за споменик (уп. бр. 225, књига IV, Бранковићи код Рогатице, половина 15. в.). Занимљиво је да се у почетку ковач редовније потписивао на крају кратког, информативног натписа, чак у једном стоји „да је благо(сло)вена рука (која) сијече и писа" (уп. поменути натпис из Бранковића), да би касније клесар постао споредна личност и „уступио место" у натпису ономе који подиже споменик или саставља текст натписа.

У осталим крајевима уместо овог термина „ковач" у употреби су били каменар (камењар) (уп. РСАНУ), од 19. в. клесар (Шулеков термин, према Скоку); исп. и каменорезац, каменописац („гравер"), каменодељац, каменосечац (РСАНУ).

У каквој вези би били сада наш поп и ковач?

9. Поп и „ковач" (*tailleur de pierre*) били су и те како повезани: ако је поп обавезно учествовао у обреду сахрањивања умрлог, клесар је у обележавању места укопа. Обојица су некад

⁵ Izd. Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1962 (I), 1964 (II), 1964 (III), 1970 (IV).

уживала углед, а са заборављањем и потискивањем овог назива за клесара, могло се у свести говорника наметнути примарно и много познатије значење (*forgeron*). Растојање које је у сваком случају постојало између попа и „ковача“, просторно, потиснуто је „статусном“ разликом када и значење „клесар“ поменуто речи. А то растојање транспоновано је и на фразеолошки план, у оба израза.

Ако прихватимо претпоставку о постојању оваквих односа између попа и ковача, мислим да можемо замислити ситуацију која је мотивисала фразеолошко значење. Учесник такве ситуације желео је да сазна нешто о животу и/или смрти њему познатог и сл. лица, и зато се обраћа („распитује“) код људи који га шаљу најкомпетентнијим личностима у тим пословима — попу и ковачу, при чему он постојеће „растојање“ мора да пређе. Сам покушај обраћања није у сваком случају морао бити успешан, па се могло десити да је нашем учеснику било сутерирано да се поново обрати једној или обема личностима. Мислим да је ова компонента „понављање кретања“ такође мотивисала израз *слати кога од попа до ковача* у значењу „слати кога овамо-онамо, малтретирати кога“.

Summary

Dragana Mršević-Radović

FROM THE HISTORY OF SERBO-CROAT EXPRESSIONS

The paper deals with the history of the expressions *ići od Pontija do Pjłata* and *slati (koga) od popa do kovača*. Their meaning has been analysed as well.